

сьогодні економічній моделі екологічні витрати взагалі не беруться до уваги, вони не включаються у виробничу функцію і не враховуються у ВВП. Однак, на думку Германа Дейлі, виробництво по суті споживає природний капітал і зараховує його на поточні рахунки. Вчений доводить, що вичерпування природного капіталу є такими ж виробничими витратами, як і сировина, енергія, зарплата тощо і тому має враховуватися у макросистемі національних рахунків та міжнародному балансі платежів. Інтерналізація екологічних витрат (включення їх у собівартість і ціну продукції) змушуватиме платити за природний капітал виробників, які забруднюють або збіднюють природне життєве довкілля [3, с. 5-6], тим більше, що, на думку вченого, сьогодні "дефіцитними чинниками стають вже не засоби виробництва, створені людьми, а природний капітал, що залишився; тобто не рибальські човни, а популяція риби, що залишилась у морі" [3, с. 9]. Звідси робимо висновок, що стратегія економічної діяльності теж повинна кардинально змінюватися і на ці позитивні зміни відповідним чином може вплинути тільки радикальна екологізація економіки.

На підставі сказаного зрозуміло, наскільки складним у реальній практиці буде процес екологізації міжнародних економічних відносин України. Адже у діючій у нашій державі системі існує ще багато невирішених проблем, це зокрема, відсутність відповідної ніші на світовому ринку технологій, товарів і послуг; слабкість міжнародних інвестиційних процесів; диверсифікації імпорту природних енергоресурсів (нафти й газу); диверсифікації експортного потенціалу тощо.

Тому, з прагматичної точки зору, екологічний чинник (з урахуванням складності багатьох традиційних проблем зовнішньоекономічної діяльності України, підсилених нестабільною політичною ситуацією) може видатися зайвою і навіть непотрібною ланкою у сукупності проблем удосконалення та реформування економіки України. З огляду на це, необхідно продовжувати цілеспрямовані ґрунтовні наукові дослідження з проблем екологізації вітчизняної економіки, зокрема й у сфері її зовнішньоекономічної діяльності.

Література

1. **Наше общее будущее:** Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР)/ Пер. с. англ. – М.: Прогресс, 1989. – 376 с.
2. **Коммонер Б.** Замыкающийся круг. – Л.: Гидрометеиздат, 1974. – 278 с.
3. **Дейлі Г.** Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку/ Пер. з англ. Ін-т сталого розвитку. – К.: Інтелсфера, 2002. – 312 с.

УДК 332

Доц. М.І. Гайковський, канд. іст. наук – НЛТУ України

РЕЛІГІЯ ТА ЕКОЛОГІЯ

Релігія – союз-ліга людини з Богом і людини з природою. Порушення цього союзу – причина всесвітньої катастрофи, в тому числі екологічної. Спроби окремих мислителів відновити первісну гармонію між людиною і природою поверненням до первісних форм релігії і відмовою від монотеїзму даремні і безперспективні. Католицька Церква пропонує долати глобальні проблеми сучасності шляхом християнського солідаризму і соціального реалізму.

Ключові слова: Бог, людина, природа, первісні культи, прометеїзм, монотеїзм, екологія.

Religion and ecology

Religion union-league of man with God and man with nature. Violation of this union is the reason of world catastrophe in that number ecological. Attempts of separate thinkers to pick up thread primitive harmony between a man and nature by returning to the primitive forms of religion and waiver of monotheism unavailing and having no prospects. Catholic Church suggests to overcome the global problems of contemporaneity by christian solidarity and social realism.

Keywords: God, man, nature, primitive cults, prometheism, monotheism, ecology.

Релігія – складне і, водночас, дуже просте для розуміння слово. З латинської воно буквально означає "відновлення союзу" – Великого союзу Людини з її Творцем і Господом. У Святому Письмі слово "союз" давньоєврейське "беріт", латинське "testament", українське "завіт" означає двохсторонню угоду і взяття зобов'язань для встановлення і підтримки миру, дружби і злагоди. Слово "ліга" – союз вживається для визначення спілки Бога з людьми.

В історичному минулому усі народи набули соціального і правничого досвіду. Люди домовлялися між собою через угоди і контракти. Тим, хто домовлявся, надавали певних прав і накладали на них певні зобов'язання. Договірні сторони об'єднувались через клятву і жертву, нерідко влаштовували священні трапези і, на знак укладення спілки, встановлювали пам'ятні знаки, садили дерево, будували жертovníк. Власне, виходячи із такого історичного досвіду, людство окреслило свої стосунки з Богом. Зрештою людина приходить до спілкування з Богом з Його Божественної волі. Історії відомі угоди між рівними і мирними народами, групами чи особами для взаємодопомоги. Відомі і нерівні домовленості, коли сильніший бере під захист слабшого, а той зобов'язується служити йому (васальні угоди).

Святе Письмо містить опис союзів – домовленостей Бога з людьми: з Ноем (Бут. 9), з Авраамом (Бут. 17) Окремі богослови і філософи додають до них ще завіт з Адамом (Бут. 2). Звільнений з єгипетського рабства, народ уклав з Богом Синайський союз, який виокремив визна́вців цього союзу з кола інших народів, які обожнювали сили природи. Цей союз не був угодою рівних сторін. Всемогутній і вільний у суверенній свободі Бог дарував людям свій Союз і продиктував їм свої умови, які лягли в основу Закону. Синайський союз (Вих. 24) супроводжувався відповідними культовими обрядами: священною трапезою, жертвоприношенням, кров жертви відігравала тут істотну роль. Бог запечатав цей союз клятвою (Втор. 4,31). На спомин про синайську спілку залишились священні предмети – ковчег Завіту зі скрижалями Закону і скинія – намет, в якій виставили кивот як прообраз Храму – святого місця зустрічі народу з Всевишнім.

Християнство бачить у цьому союзі рятівний задум Творця, який прагне привернути людей до себе, утворити з них релігійну, культову спільноту щоб та присвятила себе відданому служінню Богові і ближньому, жила за його заповідями і успадкувала його Царство.

Порушення союзу з боку людства (Бог ніколи не був порушником) потягнуло за собою заслужену кару. Пророчі книги вістують локальні і світові

катастрофи, які загрожують грішникам. Однак Бог є непорушний у своєму задумі і дає обітниці нового союзу.

Тема сакрального Союзу Людини з Богом поставлена в центр християнського культу самим Ісусом Христом. У Новому Завіті – Союзі Бог перебуває серед людей (2 Кор. 6,16), змінює їх серця і дарує їм свого Святого Духа (Рим. 5,5). Він приносить з собою "свободу дітям Божим" (Гал. 4,24) усіх народів Землі. У християнстві наголошено, що весь величний план порятунку людства також іменується Завітом. Тай усе Христове Євангельське Вчення вдало назване Новим Завітом.

Біблійні, авраамістичні релігії: юдейство, християнство, іслам розглядають Бога, Природу і Людину в нерозривній єдності. Книга Буття розпочинається віршем "На початку сотворив Бог небо і землю" (Бут. 1,1). У планетарному вимірі земля становить світ природи. Від її багатств залежить життя. Псалмоспівець богонатхненно зазначив: "Небо – небо Господнє, а землю він дав синам людським" (Пс. 115,16). Отже, земля – оселя людини і людства.

Однак між людиною і землею існує ще тісніший взаємозв'язок. Людина частинка землі. Адам як ім'я і як істота походить від слова "земля". У Талмуді стверджується, що "зі всіх кінців землі злетілися пилінки, частинки того порошу, в який Господь вдихнув животворне начало, душу живу і безсмертну" (Санг. 38).

Шестиднев зафіксував: "Господь Бог утворив чоловіка з земного порошу та вдихнув йому у ніздрі віддих життя і чоловік став живою істотою. Господь Бог насадив сад в Едемі, на сході, й оселив там чоловіка (Бут. 2,7-8). Створивши чоловіка, Господь повів його садами, кажучи: "Подивись, який прекрасний цей світ, створений мною для тебе. Бережи його і пам'ятай, що пошкоджене тобою нікому буде направити" (Когелет Раба, 9).

Зв'язок між землею і людиною простежується в усіх древніх релігіях, особливо в аграрних культах, де вимальовується образ богині природи, землі-матері і землі-жінки з культами родючості. Земля і земні матеріальні блага були спонукою до появи матеріалізму, виштовхували Бога Отця на друге і другорядне місце. Водночас, Боже Провидіння відводить Землі визначне місце у задумі спасіння. Земля – творіння Боже і цілком належить Йому Господня земля і повнота її, вселенна і всі, що живуть на ній" (Пс. 24,1), повторює за псалмоспівцем священик, запечатуючи гріб (вартувало б говорити на ці теми частіше, то й смерть не поспішала б вкорочувати життя). Землі, як і всьому творінню, належить славити свого Творця і Господа ця хвала лине із уст людини (Пс. 104).

Христова Церква поетично і богословськи мудро виписала складні взаємовідносини між Богом і людиною. В анафорі Божественної Літургії Св. Василя Великого мовиться: "Ти створив чоловіка, взявши прах із землі, і, вдостоївши образом Твоїм, Боже, поставив Ти його у рясному раю, і обітував йому безсмертне життя і насолоду вічних благ за збереження заповідей Твоїх. Коли ж він не послухав Тебе, істинного Бога, створителя свого і дав себе звести принадою зміїною та вмертвив себе своїми прогрішеннями, Ти вигнав його праведним Твоїм судом, Боже, з раю у цей світ і повернув на землю, з

якої він був узятий, справляючи йому спасення через буття знову у самому Христі Твоєму. Бо не одвернувся Ти до краю від створіння Твого, яке Ти створив, Благий; І не забув Ти діла рук Твоїх, яке посітив Ти многообразно ради милосердя милості Твоєї; пророків послав Ти... провіщаючи нам прийдешнє спасіння".

У подібній євхаристійній молитві Західної Церкви згадується: "Коли ж, через непослух, людина втратила Твою приязнь, Ти не залишив її у полоні смерті... Ти багаторазово пропонував людям союз".

Землю і все, що на ній, Господь довірив людині і доручив їй бути господарем землі. Земля у первісному вигляді – сад, який Адам мав порати і доглядати (Бут. 2,15). Таким чином, екологічні обов'язки "порати і доглядати землю" було покладено на людину разом з першою заповіддю. Книга Буття фіксує спочатку накази екологічного, потім уже морально-етичного порядку (Бут. 2,15-16). З цього часу починається взаємодія Людина – Природа. З одного боку, людина своєю працею змінює обличчя землі. З іншого – земля значною мірою формує психологію людини та й людину загалом.

Чимало філософів і богословів стверджує, що релігію можна розглядати і як зв'язок між людиною і природою. З біблійної картини випливає, що на початку Бог, людина і природа перебували у цілковитій гармонії: досконалість, краса і доцільність панували у світі. Трагедія гріхопадіння внесла дисгармонію. Вселенська Церква вчить, що гріх – це надуживання свободою, яку Бог дав творінням, щоб вони могли любити Його й одне одного. Релігії світу повняються розповідями про розрив спілки людини з небом через провину, яку добровільно вчинили прародичі.

Образна мова Біблії акцентує, що людина, зловживаючи своєю свободою, не послухала Божої заповіді, підпала під намову диявола і дала вмерти довірі до свого Творця і Володаря. Люди створили собі фальшивий образ бога – "бога заздрісного на свої привілеї" (Катехизм Католицької Церкви. 399), бога жорстокого, злобного і мстивого. Пізніше такого деспота спробували скинути з небесних чертогів і розчинили у світі природи. Однак, як каже апостол Павло, "Бог осміяний бути не може" (Гал. 6,7). Усі наступні гріхи були, є і будуть тим самим непослухом Богові і браком довіри до його доброти. Гармонія, в якій жили люди з Богом і з Природою, яка базувалася на первісній праведності, була зруйнована.

Великі Вчителі людства, в тому числі Отці Церкви, бачили природу осквернену, одержиму нечистою силою. Ворожість стихійних сил природи відчували на собі всі покоління, а наше чи не найбільше. Земля давно перестала бути раєм для людей, а в "райських" куточках тропіків не втихають смертоносні смерчі, урагани і торнадо. Земля стала проклятою через гріх людини і приречена родити "терня і будяки" (Бут. 3,17-18). Вона перетворилася на місце випробувань і страждань, аж до смертного часу, доки людина не повернеться у землю, з якої її було сотворено (Бут 3, 19).

Свого часу "ангельський" доктор і Вчитель Церкви, знаменитий філософ і богослов Тома Аквінський стверджував, що природа слугує місцем перебування диявола і бісівського поріддя, яке переповнило землю сатанинсь-

кими спокусами, передусім демоністичними забобонами. Тут доречно пригадати усі типи уявних релігій з їх жорстокими культами і кривавими жертвоприношеннями. Ніхто не заперечує, що у сонмі примітивних релігійних вірувань обов'язковим є пошанування природних об'єктів. У них можна відшукати численні приписи, заборони і табу, які можна витлумачити як природоохоронні акції.

Тепер політеїстичні вірування розцінюють як вияв боротьби людини з природою. Мислителі Стародавнього Світу, аналізуючи древні релігії, невтомно шукали надприродну Першопричину, що створила світ. У 6-5 ст. до н.е. вибухнула справжня духовна революція, яка, за влучним висловом Еріха Фрома, зруйнувала основи старих природних вірувань і відкрила дорогу чомусь вільному і людяному. Тоді з'явилися потужні і неперевершені філософсько-етичні системи, частина з яких набула окремих рис релігії.

Християнські богослови мають рацію в тому, що саме християнство має великі заслуги в освоєнні і перетворенні природи, оскільки визволило людину від віри в ілюзійних володарів чи господарів природи – божків, демонів і духів. Природа, таким чином, стала доступною для людини, що створило умови для розвитку природничих наук і техніки. Російський релігійний філософ Микола Бердяєв писав: "Людина не могла науково пізнавати природу і технічно оволодіти нею, доки природа уявлялась їй заселеною демонами і духами, від яких залежало людське життя. У цьому причина обмеженого розвитку природознавства і техніки у Стародавньому світі. Християнство звільнило людину від цього пандемонізму – від цієї задавленості демонічними стихійними силами – і цим духовно підготувало можливість розвитку природничих наук і техніки, оволодіння природою і підпорядкування її людині".

Окремі богослови (передусім протестантські) вбачають у прагненні змінити світ виклик Творцеві. В апокрифічній книзі Еноха розповідається як диавол Азazel навчив людей різним мистецтвам, зокрема виготовляти зброю і користуватись нею, роз'яснив рух зірок і Місяця. І настало велике безбожництво. Однак архангел Рафаїл ув'язнив Азazеля і прикував його до скелі у пустелі. Отже, "мистецтво" мілітаризму, астрології і богоборства вважається диявольською справою.

У революційні, буремні часи модно захоплюватись прометеїзмом (адже знайшовся один із богів, що викрав вогонь, аби допомогти людям). З прометеїзмом себе порівнювали марксизм і комунізм. У нещодавно минулі часи "реального" соціалізму у кожній школі і на кожному підприємстві висіли лозунги: "Гордись, Людино – світ це Ти, а в нім немає бога". Гасла радянського періоду мали переконати трудящі маси, що вони є всесильними володарями світу і мають панувати над природою. Доречно відсвіжити у пам'яті мічурінську сентенцію: "Нам не треба чекати милостей від природи. Взяти їх у неї – наше завдання!". Цей галасливий клич обернувся гвалтуванням світу природи "в одній окремо взятій країні" на шостій частині Землі. Чорнобильський реактор палахкотить смертоносним вогнем прометеївського типу, так само як вогонь крематоріїв Треблінки і Дахау. Ці вогні запалили жерці прометеївських квазірелігій комунізму і нацизму.

У нинішньому посттоталітарному світі людство занепокоєне екологічною кризовою ситуацією. У багатоголоссі часто чути тривожні голоси "зелених" і алярмістів: "Назад до культу природи!". Окремі представники вченого світу Заходу вбачають вихід з екологічної кризи у відродженні древніх культур, які, на їх думку, забезпечують ідеальну гармонію між людиною і природою. Теоретик історії Арнольд Тойнбі запропонував християнам повернутися до позабіблійних релігій, які, нібито, можуть стати засобом порятунку від екологічних бід. У статті "Релігійні основи сучасної екологічної кризи" (1972) А. Тойнбі кинув звинувачення авраамістичним релігіям (юдейству, християнству і мусульманству) в тому, що вони змусили людей забути старі культу, які боготворили природу.

У творчій спадщині цього автора можна знайти сентенцію, що "засіб спасіння сучасного людства – зміна монотеїстичного світогляду політеїстичним, більш древнім і колись поширеним повсюди. Конфуціанство і синтоїзм базуються на гармонійній співдружності людини з природою. Даосизм проповідує: нехай природа іде своїм шляхом, не зачепленим зухвалим і недоречним людським втручанням".

Зрештою А. Тойнбі ідеалізував також релігії індусів і античних греків. Французький філософ Б.А. Леві також побачив порятунок у поверненні до релігійної єдності з природою часів пастуших племен.

Еріх Фромм звинуватив християнство у ворожості до природи. Цей оригінальний мислитель, який спробував синтезувати марксизм і фройдизм, запропонував людям "зануритись у нетеїстичний (тобто безбожний) містицизм дзен-буддизму або створити нову релігію любові". Професор Каліфорнійського університету Т. Роззак запропонував відмовитись цілком від наукового мислення і повернутися до світогляду середньовіччя, відродивши магію і містику.

Виглядає так, що світ філософів-любомудрів закликає людство повернутися назад, в глибину віків, забувши, що "природний стан" ніколи не був і не буде панацеєю від всіх лих. Повернення до умов первісного стану суспільства означає хронічне недоїдання, брак медицини і відсутність цивілізаційних вигод. Томас Гобс колись справедливо відзначив, що таке життя "злиденне, огидне, грубе і недовготривале". Цікаво, що основоположник марксизму Карл Маркс досить переконливо зазначив, що "грубий культ природи (в Індії) робить з людини покірне знаряддя забобонів, позбавляючи людей будь-якої енергії до історичної діяльності". Принизливість культу природи проявляється, на думку Маркса, в тому, що людина, як володар природи, благоговійно падає на коліна перед мавпою Гануманом і перед коровою Сабалою, які вшановуються як боги " (К. Маркс, Ф. Енгельс. Твори. т. 9. с). Класики марксизму піддали нищівній критиці концепцію свого земляка письменника Г. Даумера, який прагнув відродити в модерній формі древню дохристиянську релігію з кльтами любові і природи. Відомо, що арійські культу пробували впровадити в життя зловісні Адольф Гітлер і Альфред Розенберг. Відомо, що "німецька", нацистська віра, як антигуманна, була заборонена Нюрнберзьким судом. Історія свідчить, що культу природи супроводжувались масовими кривавими жертвоприношеннями, нерідко людськими, обрядовим пияцтвом і

розпустою. Така релігія розцінюється як вивих і не є привабливою для людства. На наш погляд, як ніколи актуально звучать сьогодні слова Льва Великого Папи Римського: "Християнине! Пізнай свою гідність, бо Ти тепер є співучасником Божої Природи, тож не вироджуйся, повертаючись до ницості минулого життя (Проповіді, 21,3).

У наші дні книжкові магазини вгинаються від теософських видань, а телеефір переповнений пропагандою окультизму. Визнавці цих неорелігій запевнюють довірливу аудиторію, що тільки культ природи, магія і астрологія забезпечать добробут, мир і симфонію людських і природних сфер. А раз так, то варто вдатися до розпусних фалічних обрядів, які "гарантують" землі родючість, а щасливим послідовникам таких культів інтимне злиття з природою.

Християнство, як і інші авраамістичні релігії, акцентує на вірі в Надприродного, Трансцендентного Начала. Бог монотеїстичних релігій є Богом Вічності, Творцем і Промислителем, Життєдавцем і Спасителем. У біблійному Шестидневні образною мовою міфу відтворено велич творіння Світу, Життя і Людини в усьому Бог бачив, що воно добре і досконале, за винятком гріха.

Достатньо перегорнути Біблію, щоб переконатися в тому, що Творець постійно турбується про своє творіння. " Бог бо так полюбив світ, що Сина свого Єдинородного дав" (Йо. 3. 16). Первісне повеління, дане Людині ще до гріхопадіння бути активною і оволодівати Землею, залишилося актуальним на віки. Людина може виконувати Божий наказ оволодівати землею тому, що вона пов'язана з природою.

"Бог створив природу гармонійно функціонуючою і всі наукові винаходи є можливі для реалізації, тому що у Божій світобудові існує гармонійний порядок. Найголовнішим у житті є те, щоб людина зрозуміла, що Бог піклується її долею і доказом цього є Божий наказ оволодівати землею та пізнавати закони природи, щоб покращувати собі життя. (Рассел В. Маатман Біблія, Природознавство й еволюція. Торонто. с. 88). Авраамістичні релігії спростовують вчення східних релігій, які розглядають світ ілюзією і вмістищем зла. У реальному земному світі людина зустрічається з Богом, який ніколи не скасовував свого повеління "порати і доглядати" землю. З точки зору християнства, Людина і світ постійно перебувають під опікою доброго і люблячого Небесного Отця. Поряд з цим, Християнство не залишається осторонь від дослідження і вирішення глобальних проблем, які поставили людство у скрутне становище. Минуле століття характеризувалося рекордною кількістю загроз самому існуванню життя. Апокаліптичні настрої загибелі людства і кінця світу полонили значну частину мислителів, богословів і політиків (переважно протестантського спрямування). Погляди багатьох учених характеризувалися цілковитим запереченням здатності науки вирішити глобальні проблеми. Скрізь ширилися соціальний песимізм і занепадницькі настрої. У кінці ХХ ст. у підходах до розуміння і розв'язання глобальних проблем, в тому числі екологічних, з'явилося два протилежних напрямки: перший – апокаліптичного алярмізму і соціального песимізму і другий – християнського солідаризму і соціального реалізму.

Апокаліптичний (той, що стосується кінця світу) алярмізм (панікування, неперевірені необґрунтовані чутки, що викликають тривожні настрої)

презентувався Римським клубом. Учасники клубу акцентували на негативних наслідках науково-технічної революції, пророкували неминучість світового катаклізму. Загроза термоядерної війни, яку готові були розв'язати антагоністичні світові системи, складна міжнародна обстановка загострювали решту глобальних проблем. У хід пішли приголомшливі розрахунки: у 1970 р. нібито настало перенаселення планети; у 1980 р. мав настати всесвітній голод, а екологічна криза мала стати незворотною; у 1980 р. вода мала стати цілком непридатною до вжитку, а земля цілком забрудненою; у 1990 р. нібито повинно було забракнути кисню і очікували загибелі всього живого.

З розпадом радянської "імперії зла" альянзм відійшов на задній план і поступився місцем поміркованим підходам подолання реальних перешкод у вирішенні глобальних, в тому числі екологічних, проблем. Пальма першості тут належить Католицькій Церкві, яка власне презентує позицію християнського солідаризму і соціального реалізму. Соціальні енцикліки Вселенських архієреїв Йоана XXIII, Павла VI, та Йоана Павла II, а також рішення Другого Ватиканського Собору, вивели Вселенську Церкву на передній край охорони людини, життя і природи. Церква зробила детальний глобальний аналіз сучасного стану планети і людства та висунула оптимістичну програму "культури життя", яка має витіснити "культуру смерті".

Ми подаємо детальний виклад соціальної доктрини католицизму як найрозробленішої релігійної концепції вирішення глобальних проблем.

Національний лісотехнічний університет України має поважний досвід у вивченні соціальних доктрин сучасності і застосуванні їх рекомендацій у конкретних умовах.

На початку переломних 90-х років минулого століття університет, в особах ректорів професора Володимира Кучерявого і академіка Юрія Туниці, став організаційним і науковим центром вивчення і поширення соціальної доктрини християнства в Українській державі. На базі університету функціонував постійно діючий організаційний комітет Міжнародної наукової конференції "Церква і соціальні проблеми" (Голова – професор В. Кучерявий, далі професор Ю. Туниця. Було проведено три Міжнародні наукові конференції. Робочою назвою однієї з них була: "Екологія, економіка і християнська мораль: українська дійсність і перспективи". Матеріали конференції опубліковано у 2000 р.

Книга стала своєрідним компендіумом аналізу екологічних, економічних, духовних соціальних і моральних проблем України на час її виходу з колоніальної залежності і здобуття суверенітету. Ухвалою першої конференції започатковано викладання курсу "Релігієзнавство" у вищій школі України усіх рівнів акредитації. На наших наукових конференціях (як і зараз) збиралися вчені: екологи, економісти, філософи, богослови, політологи, історики, релігієзнавці, літератори, мистецтвознавці, священики, катехити, медики, державні службовці, представники політичних партій і рухів. Збиралися авторитетні, небайдужі люди, перейняті проблемами побудови могутньої, багатой, красивої, демократичної України, готові в умовах відкритої, щирої дискусії і діалогу розглядати її тривожну дійсність і обнадійливу перспективу. Гірко

було констатувати, що природне життєве середовище України – осквернене, економіка – зруйнована, її громадяни знедолені, у суспільстві панує моральний розклад і деградація. Однак не плач і розпач, а пошук виходу із прикрих обставин характеризував атмосферу конференцій. За взірць учасники конференцій прагнули мати перед собою життя і вчення Ісуса Христа, який показав людству сенс земного буття у праці, молитві, милосерді, в любові до ближнього і до створеного Богом світу, в любові до людини і природи. Учасники конференцій відзначили що обговорення проблем виходу України з еколого-економічної кризи триває десятиліттями, що застосовувані урядами заходи безрезультатні, що в Україні відсутня системна еколого-економічна політика. На конференціях лунали заклики до усієї повноти Церкви (ієрархії, духовенства і мирян) відгукнутися на глобальні виклики сучасності і повернутися обличчям до проблем екології, безробіття, бідності, інтеграції в європейський дім тощо. У тяжкі переломні періоди переоцінки вартостей тільки Церква має моральний авторитет говорити про малопопулярні речі відкрито і безбоязно. Церква спроможна коригувати політику мораллю, здоровим глуздом, вічними Божими заповідями. Нині Церква може формувати уявлення, що є суспільним добром чи злом, справедливістю чи несправедливістю. Від її авторитетних заяв залежать судження, які погляди, дії, позиції відповідають Божому Промислові і Божим задумам про світ і людину, а які є богопротивними і не людськими. Активна участь у конференціях Глав українських Церков та ієрархії, їх жвавий діалог з ученими запевнили тверді сподівання української суспільності в тому, що Церква не стоятиме осторонь.

Розуміємо, що Українські Церкви щойно спинаються на ноги після жорстоких гонінь і кривавих переслідувань. Однак український народ уже чекає мудрого проводу Церкви, вміння оцінити реальне і окреслити прийдешнє.

Для успішного подолання системної кризи української економіки, для докорінного покращення стану українського довкілля, для оздоровлення духовного і морального життя української суспільності варто максимально використати історичний досвід Української Церкви, насамперед Греко-католицької. Ми мали і маємо унікальну Церкву, яка своєю діяльністю, своїм історичним буттям довела свій національний характер. (На жаль, Православна Церква з кінця XXVII ст., під тиском чиновників Московського православ'я, перетворилася у знаряддя колонізації і денаціоналізації українського народу). Греко-Католицька Церква через Добромильську реформу зуміла відродитися сама і відродила до активного суспільного життя українську націю. Очолювана митрополитом Галицько-Київським Андреем Шептицьким, ієрархія Церкви прагнула змінити на краще життя народу у світлі нової соціальної доктрини Католицької Церкви, накресленої в енцикліці "Нові справи" Лева XXIII Папи Римського. Великий християнин і щирий український патріот-державник митрополит Андрей Шептицький, будучи чинним у всіх сферах суспільного життя, звернув увагу і на екологічні проблеми. У Церкві жила пам'ять про митрополита Григорія Яхимовича, оборонця і захисника української мови, який розпорядився, щоб при кожній парохії завести і утримувати шкільку-розплідник саджанців дерев і зобов'язував молоді подружжя сад-

жати і щепити фруктові дерева. Митрополичий ординаріат при Шептицькому доручав "всечесному духовенству заохочувати віруючих і, особливо, шкільну молодь, до активної участі в "торжественному садженні дерев" як "важної і вельми для населення пожиточної справи". Можемо бути певними, що саме з цих прадідівських насаджень, на яких спочиває благословення великих подвижників нашої Церкви, тепер користує наше покоління. Мусимо задуматись і над тим, що ми залишимо своїм нащадкам.

Дивлячись на сотні років вперед, митрополит Андрей Шептицький стояв біля витоків природоохоронної справи в Україні. 15 квітня 1935 р. митрополит видав Грамоту про утворення першого українського заповідника. Ним став кедровий ліс на вершині гори "Яйце", який займав площу 255 га у Горганах біля Перегінська. У Грамоті писано: "Маючи на увазі велике значення, яке має для науки і культури Українського Народу творення з цінних закутин нашої землі окремих заповідників, що по всі часи стояли б для грядущих поколінь та з яких молодь черпала б любов до рідної землі й училася б пізнавати її красу, та котрі були б великим невичерпним джерелом для наукових природничих дослідів і студій, та творили б спільну національну цінність, та щоб дати основи для майбутнього українського національного парку, на загальне бажання й прохання нашого громадянства Ми утворили в маєтності Галицької Греко-католицької Митрополії цей заповідник".

Великі ентузіасти природоохоронної справи і українські патріоти Андрій П'ясецький, Андрій Мельник, Олена Мрицівна та ін. мали намір відкрити ще тридцять природоохоронних об'єктів. 20 квітня 1935 р. п'ятий з'їзд Українських природників і лікарів подякував митрополиту Андрею за створення першого заповідника і звернувся з "гарячим проханням розширити його у перший український національний парк, який стане символом честі і престижу нації та необхідним верстатом (знаряддям – *М.Г.*) праці для української науки".

Утворюючи в умовах окупації заповідні еталонні території української природи лісу і степу, Українська Церква не сумнівалася в тому, що неодмінно настане час сподіваної волі. Вона віддавала їх під опіку Наукового Товариства ім. Т Шевченка – своєрідної Академії Наук недержавної України, як базу для науково-дослідної і виховної роботи.

У 1938 р. митрополит Андрей закупив 4 тис. га лісу в Лозині на Розточчі для розвитку природоохоронної лісівничої науки і створення на цій базі Лісового інституту. У фондах Центрального державного архіву України у Львові ми виявили цінний документ – звернення працівників Лісового науково-дослідного інституту під керівництвом Андрія П'ясецького до митрополита Андрея Шептицького з проханням про підтримку і утримання цього інституту. Отже, Національний лісотехнічний університет України має завдячувати Главі і Отцеві Української Греко-Католицької Церкви митрополиту Андрею Шептицькому за княжий дар – навчальну базу і за фундацію української лісівничої природоохоронної науки. Митрополича управа і фахівці природоохоронної і лісівничої справи опікувались заповідними лісами і ділянками унікальної степової рослинності, в яких водилася величезна кількість дичини. На лоні природи, у Підлютому біля Перегінська знаходилась літня резиденція

митрополита. Вона стала базою вишколу підростаючого покоління українців у спортивно-оздоровчих таборах, кузнею національно-патріотичних, державницьких кадрів, самовідданих борців за Віру і Україну. Прикро, що радянський режим знищив виплекані працею українських патріотів заповідники, прикро, що перетворив ці благословенні місця у притон компартійної еліти... Щойно тепер заповідну місцину передано Церкві. Є надія, що оживе і відродиться вимріяна спадщина колишніх подвижників охорони природи. Звичайно, тепер інші часи: Церква втратила земельну і лісову власність і не може як колись бути фундатором і засновником заповідників і національних парків. Вона сама потребує допомоги. Вона заслуговує на вдячність і визнання всієї української суспільності, і наукової громадськості зокрема. Відрадно, що ректорат лісотехнічного університету має намір, зафіксований у програмі, створити у Львові і приміських лісових масивах на Розточчі історико-ландшафтний комплекс "Українська лісотехніка імені митрополита Андрея Шептицького".

Відрадно, що нинішнє керівництво Української Греко-Католицької Церкви розуміє важливість екологічних проблем. Свідченням цього була постійна присутність митрополита Володимира Стернюка на наших конференціях. Свідченням цього було благословення учасників і роботи конференцій Главою Церкви українських католиків Мирославом Іваном Любачівським і Вселенським Архієреєм Йоаном Павлом Другим Папою Римським. Знаковою є присутність на нашій конференції Архієпископа Львівського Ігоря Возняка, який виголосив прекрасне і мудре слово і поблагословив роботу конференції.

Професорсько-викладацький склад Національного лісотехнічного університету України має всі підстави гордитися розвитком природоохоронної діяльності і співпрацею з Церквою. Нам відомо, що Рада Єпископських Конференцій Європи останніми роками активно обговорює екологічні проблеми. Відрадно, що Синод єпископів доручив Архієпископу Львівському Ігорю опікуватися екологічними проблемами. Поділяємо точку зору провідних католицьких богословів Європи стосовно того, що "вирішити екологічні проблеми можна, тільки кардинально змінивши свідомість людини".

Церква та Університет мають стати ініціаторами проектів екологічного захисту, адже екологічні негаразди є прямою загрозою людині і людству. Церква і Вища Школа повинні стати фундаторами формування глобальної свідомості, відповідальності людини і громадянина за власну хату і за загальносвітовий дім як єдину передумову збалансованого розвитку, що сприятиме появі єдиного шансу зупинити поглиблення екологічної кризи і можливості позбутися її в очікуваному майбутньому. Світлої пам'яті Вселенський Архієрей Йоан Павло Другий стверджував, що маємо усі підстави до надії на краще, тоді коли "суспільство перегляне свій стиль життя і поставить його на тверді позиції духовності".

Навчальну дисципліну "Релігієзнавство" можна викладати в екологічному 10 руслі, а проблеми "Релігія і екологія" і "Екологія і релігія" є обширними і заслуговують на окремі дослідження і на поважних дослідників. Як наука екологія з'явилася нещодавно. Богослов'я екології ще молодше. У релігієзнавстві як науці ця проблема цілком свіжа і не розроблена. Обговорюється

тема екологізації релігієзнавства. Кожна лекційна і семінарська тема програми курсу може бути більшою чи меншою мірою наповнена природозберігаючими, природоохоронними чи еколого-економічними матеріалами. Від першої теми курсу у понятійно-категоріальний апарат варто вводити поняття "релігія" не тільки як союз Людини з Богом, але і з Природою, який реалізується у природі і через неї. На наш погляд, до латентних функцій релігії формуючо-зберігаючого циклу треба додати окрему екологічну функцію. Даних для цього вистачає. При розгляді примітивних культів, ранніх, етнічних і світових релігій вартує акцентувати увагу на детальному аналізі стрижневої проблеми Бог-людина-природа. Вважаємо, що доцільно мати у курсі "Релігієзнавство" окремий розділ "Церква на передньому краї охорони життя, самотності, культури і природи українського народу". Маємо підібрані оригінальні тексти документів церковного походження про акції порятунку українського та інших народів, які заселяли територію України, від стихійних лих, голодомору, тероризму і кровопролиття, про природоохоронні заходи, про збереження пам'яток історії, культури і природи. Для творчої самостійної роботи студентів у світлі вимог Булонського процесу, практикуємо підготовку студентами пошуково-наукових досліджень. У навчально-методичному посібнику ми рекомендуємо студентам, на основі спеціальних і суміжних суспільних дисциплін, які читають в університеті, виконати такі творчі роботи: "Релігія і екологія", "Екологія у дусі Другого Ватиканського Собору", "Особливе покликання еколога", "Еколог і добро суспільства", "Церква в охороні і збереженні природи", "Митрополит Андрей Шептицький – фундатор природоохоронних еталонних комплексів України", "Церква на передньому краї охорони життя і довкілля", "Церква – берегиня самотності української нації", "Поклик Церкви до економістів і екологів". Поряд з цим вважаємо, що не варто надміру захоплюватись екологізацією релігієзнавства. Це – різні, не тотожні науки і навчальні дисципліни. Та й сама релігія аж ніяк не зводиться до обожнення чи охорони природи. І водночас можемо радіти з приводу того, що наш Львів, його Лісотехнічний університет знову стали центром обговорення та аналізу нагальної проблеми екології і розроблення практичних рекомендацій екологізації освіти і базовим осередком формування екологічної свідомості українців.

УДК 504.06; 330.15 + 332.142.6

Доц. Л.В. Жарова, канд. екон. наук –
РВПС України НАН України

СТАЛИЙ РОЗВИТОК: ПРОСТОРОВИЙ ВИМІР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Розглянутий просторовий аспект сталого розвитку, обґрунтовується трьохмірність сприйняття простору розвитку соціо-еколого-економічної системи, та представлена система координат в якій відбувається цей розвиток, дана характеристика елементів простору, їх властивостей та основних фактори впливу.

Ключові слова: просторовий розвиток, соціо-еколого-економічна система, сталий територіальний розвиток, цілісність.